

CORPUS

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ • ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΩΝ

Αντιόχεια

Η χαμένη
αρχαία πόλη

**Ο ΝΑΟΣ
ΤΟΥ ΣΟΛΟΜΩΝΤΑ**
Η Ιστορία του Ιερού Λόφου

**ΜΙΝΩΙΚΟΣ ΟΙΚΙΣΜΟΣ
ΦΟΥΡΝΩΝ ΚΑΡΠΑΘΟΥ**
Ανασκαφή Παν/μίου Θράκης

«ΠΑΝΕΙΟΝ ΟΡΟΣ»
Ελληνικές Λατρείες
στην Αρχαία Παλαιστίνη

**ΤΑ ΑΝΑΚΤΟΡΑ ΤΩΝ
ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ ΛΑΩΝ**

ΚΟΠΤΕΣ
Η Τέχνη των Απογόνων
της Φαραωνικής Αιγύπτου

Μεταπόντιο

«Το στάχυ ως σύμβολο της αιωνιότητας της ζωής»

«Στη συνέχεια βρίσκεται το Μεταπόντιο, εκατόν σαράντα στάδια από το ελίπειο της Ηράκλειας. Θεωρείται κτίσμα Πυλίων, απ' αυτούς που πήγαν στο Γλιο με τον Νέστορα. Αυτοί ευεργετήθηκαν τόσο από τη γεωργία, ώστε αφιέρωσαν στους Δελφούς ένα χρυσό δεμάτι με στάχυα. Απόδειξη για την κτίση από την Πύλο θεωρούν μια τελετή εξαγνισμού των γιων του Νηλέα. Η πόλη καταστράφηκε από τους Σαυνίτες. Ο Αντίοχος λέει ότι, όταν ο τόπος ερήμωσε, μερικοί Αχαιοί κατοίκησαν το μέρος, σταλμένοι από τους Αχαιούς της Σύβαρης, και στάλθηκαν επειδή οι Αχαιοί που διώχθηκαν από τη Λακωνική μούσαν τους Ταραντίνους, ώστε οι Ταραντίνιοι, που ήταν γείτονες, να μη μπορέσουν να καταλάβουν τον τόπο.»

Στράβων, Γεωγραφικά [ΣΤ', κεφ. Ι, 15] ¹

Αργυρός (AR) στατήρας Μεταποντίου Κάτω Ιταλίας, περί το 515-500 π.Χ. Βάρος 7,81 γρ. [Noe 1927, VI σφ. 133 / Price - Waggoner 1975, σελ. 23, σφ. 1-2] (Νομισματικό Μουσείο Αθήνας 347)
 Εμπροσθότυπος: ΜΕΤΑ. Στάχυ από κριθάρι χαραγμένο έξτεπα, με επτά σπόρους σε τρεις κάθεται σειρές. Τα άγανα σε σχήμα ριπιδίου. Κύκλος σφαιριδίων στη στεφάνη.
 Οπισθότυπος: Η ίδια παράσταση τυπωμένη πρόστυπα (έγγλυφα).

Σύμφωνα με την παράδοση, το Μεταπόντιο ιδρύθηκε από Πήλιους Αχαιούς της Μεσσηνίας², οι οποίοι εγκατέλειψαν την πατρίδα τους για να αποφύγουν την υποταγή ύστερα από τη σπαρτιατική κατάκτηση κατά τον 7ο αιώνα π.Χ. Η πόλη καταστράφηκε από τους Σαυνίτες για να επανιδρυθεί λίγο αργότερα από Αχαιούς αποίκους της γειτονικής πόλης Σύβαρης, υπό την αρχηγία του Λεύκιππου³, τον οποίο από τότε τιμούσαν ως ιδρυτή της πόλης. Από τα αρχαιολογικά ευρήματα προκύπτει μια πρόωμη ελληνική παρουσία στην ευρύτερη περιοχή του Μεταποντίου και ιδιαίτερα στον οικισμό Ινκορονάτα, δυτικά του ποταμού Βασέντο, όπου οι έρευνες έφεραν στο φως τεκμήρια (ίχνη κεραμικής) ήδη από το πρώτο ήμισυ του 8ου αιώνα π.Χ., τα οποία πληθαίνουν μετά το 700 π.Χ. Το Μεταπόντιο, 48 χλμ. δυτικά του Τάραντα, φαίνεται πως ιδρύθηκε στις αρχές του 8ου αιώνα, πιθανότατα από αποίκους που προήλθαν από την Πελοπόννησο (όπως συνέβη και στην περίπτωση της ίδρυσης της Σύβαρης, του Κρότωνα και της Ποσειδωνίας), σε μια ανά κύματα αποικιστική κίνη-

ση, η οποία αποσκοπούσε στην αναζήτηση εναλλακτικών χειρσαίων δρόμων από το Ιόνιο πέλαγος στην Τυρρηνική θάλασσα. Η ανάγκη ανέκυψε από την αντιμετώπιση της κυριαρχίας των Ευβοέων και των Δωριέων (Μεγαρέων, Κορινθίων) στην Ετρουρία, στα Στενά της Μεσσήνης και της ανατολικής Σικελίας. Γύρω στο 600 π.Χ. παρατηρείται μια νέα εισροή Ελλήνων μεταναστών και η πόλη επεκτείνεται στην ενδοχώρα, όπως υποδηλώνει η ίδρυση πολλών απομακρυσμένων από αυτήν ιερών. Η αστική οργάνωση, ωστόσο, δεν περιορίστηκε εντός του κύριου ιστού του Μεταποντίου αλλά επεκτάθηκε, ιδίως από τα μέσα του 6ου αιώνα π.Χ., και στην υπαίθρο χώρα, όπου η γη χωρίστηκε σε παράλληλα αγροτεμάχια (insulae), γεγονός το οποίο επιμαρτυρά μια εξαιρετικά εντυπωσιακή γεωργική εκμετάλλευση, η οποία, σύμφωνα και με παλυνολογικές έρευνες, βασίστηκε κυρίως στην εισαγωγή και στην καλλιέργεια της ελιάς αλλά και των δημητριακών (σιτάρι και κριθάρι). Το Μεταπόντιο, προκειμένου να αυξήσει ακόμη περισσότερο τα έσοδά του από το διαμετακομιστικό εμπόριο, προσχώρησε (μέσα 6ου

Αργυρός (AR) στατήρας Μεταποντίου Κάτω Ιταλίας, περί το 530-510 π.Χ.
Βάρος 7,76 γρ.

[SNG ANS 217 var./Noe 134]

(CNG, ID: 5152)

Εμπροσθότυπος: ΜΕΤΑ. Στάχυ από κριθάρι χαραγμένο έκτυπα, με επτά σπόρους σε τρεις κάθετες σειρές. Τα άγανα σε σχήμα ριπιδίου. Κύκλος σφαιριδίων στη στεφάνη.

Οπισθότυπος: Η ίδια παράσταση τυπωμένη πρόστυπα (έγγλυφα).

αιώνα π.Χ.) στη συμμαχία που συγκρότησαν οι υπόλοιπες αχαιϊκές πόλεις, Κρότωνας, Σύβαρις και Καυλωνία, η οποία κατέληξε στην καταστροφή της γειτονικής πόλης Σίρωας, που συναγωνιζόταν τη Σύβαρη (και όχι μόνο) ως σταθμός διαμετακόμισης εμπορευμάτων μεταξύ Ιονίου και Τυρρηνικής θάλασσας.

Το στάχυ (του σιταριού και του κριθαριού, που ήταν εγχώρια προϊόντα, στα οποία η πόλη όφειλε σε μεγάλο βαθμό την ευημερία και τον πλούτο της), ιερό έμβλημα της θεάς Δήμητρας, επιλέχθηκε ως ο νομισματικός τύπος του Μεταποντίου και παρέμεινε σε όλη την ιστορία της νομισματοκοπίας του. Οι πρώτες νομισματικές σειρές της πόλης τέθηκαν σε κυκλοφορία το δεύτερο ήμισυ του βου αιώνα (περί το 530 π.Χ.) και κατατάσσονται έτσι (μαζί με τις κοπές και των άλλων αχαιϊκών πόλεων της Ιταλίας - Σύβαριος, Κρότωνας, Καυλωνίας) στις πρωιμότερες ελληνικές νομισματοκοπίες. Η αργυρή νομισματοκοπία του Μεταποντίου και των υπολοίπων αχαιϊκών πόλεων της Μεγάλης Ελλάδας ακολουθεί τον λεγόμενο «αχαιϊκό» κανόνα (σύστημα βάρους) και στις αχαιϊκές σειρές παρουσιάζει έναν ασυνήθιστο και ιδιόμορφο νομισματικό τύπο, που πάντως είναι μοναδικός, καθώς δεν συναντάται πουθενά αλλού στον ελληνικό κόσμο. Το νόμισμα αποτελεί ένας λεπτός μεταλλικός δίσκος, στον οποίο ο νομισματικός χαρακτήρας (έμβλημα) εμφανίζεται ανάγλυφος στον εμπροσθότυπο και επαναλαμβάνεται στον οπισθότυπο ανεστραμμένος, έγγλυφος (κοίλος) και συχνά απλοποιημένος σε σχέση με εκείνον του εμπροσθότυπου. Έτσι, ο έγγλυφος οπισθότυπος προβάλλει, κατά μια φιλοσοφική έννοια, ως «απεικασμα» και «αντανάκλαση» της μορφής που χαράσσεται στην κύρια όψη του νομίσματος. Είναι δηλαδή ο «καθρέπτης της άλλης μορφής». Η όλη σύλληψη μιας τέτοιας χάραξης είναι εντελώς πρωτοποριακή και ιδιοφυής και υιοθετήθηκε προς τα τέλη του βου αιώνα π.Χ. απ' όλες τις αχαιϊκές πόλεις της Κάτω Ιταλίας με την ανάλογη χάραξη του εμβλήματος της καθεμιάς: το Μεταπόντιο (στάχυ), τη Σύβαρη (ταύρος), τον Κρότωνα (τρίποδας), την Καυλωνία (Απόλλωνας) και την Ποσειδωνία (Ποσειδώνας). Γρήγορα υιοθετήθηκε και από άλλες πόλεις της περιοχής (όπως από τη Ζάγκλη, με την παράσταση ενός δελφινίου).

Αν και γενικά αγνοούμε ποια πόλη εφηύρε αυτή την τεχνική νομισματικής κοπής (επικρατέστερη είναι μία ανάμεσα στο Μεταπόντιο, τη Σύβαρη και τον Κρότωνα) και ποιος ήταν ο λόγος της ανακάλυψής της, εντούτοις ανάμεσα στις υποθέσεις ενδιαφέρονσα είναι αυτή που θεωρεί πως πίσω απ' αυτές τις σειρές κρύβεται ένας ιδιοφυής νους. Η υπόθεση βέβαια αφορά τον Πυθαγόρα, τον Σάμιο φιλόσοφο και μαθηματικό, ο οποίος το 531 π.Χ. έφυγε από το νησί του και μετανάστευσε στην Κάτω Ιταλία, ιδρύοντας μια «εταιρεία» (μυστικιστικής διδασκαλίας) στον αριστοκρατικό και πλούσιο Κρότωνα, η οποία διαδραμάτισε επίσης ση-

Αργυρός (AR) στατήρας Μεταποντίου Κάτω Ιταλίας, περί το 520 π.Χ.
Βάρος 810 γρ.

[Gulbenkian 58 / Noe 104 / SNG ANS 207/ Traite 2071, pl. LXVI, 9]

(Leu Numismatics, Auction 81)

Εμπροσθότυπος: ΜΕΤΑ. Στάχυ από κριθάρι χαραγμένο έκτυπα, με επτά σπόρους σε τρεις κάθετες σειρές. Τα άγανα σε σχήμα ριπιδίου, σε ένα από τα οποία, δεξιά, στέκεται μια πάργουφ (ακρίδα). Σχοινοειδής στεφάνη.

Οπισθότυπος: Η ίδια παράσταση τυπωμένη πρόστυπα (έγγλυφα), αλλά με δελφίни (προς τα επάνω) αριστερά στο πεδίο. Ακτινωτή στεφάνη.

μαίνοντα πολιτικό ρόλο αναλαμβάνοντας την αρχή στην πόλη. Μετά από ταραχές που ξέσπασαν στον Κρότωνα ο Πυθαγόρας αναγκάστηκε να διαφύγει στο Μεταπόντιο, όπου και λέγεται πως πέθανε. Στην περίπτωση του νομισματικού τύπου του Μεταποντίου, το ίδιο το έμβλημα του σταχού προκαλεί ερεθίσματα για έναν συσχετισμό της νομισματοκοπίας της πόλης αυτής με την πυθαγόρεια διδασκαλία περί αθανασίας της ψυχής και της μετεμψύχωσης. Σε ό,τι αφορά τον συμβολισμό του σταχού θα πρέπει να υπενθυμίσουμε πως ήδη στα Ελευσίνια Μυστήρια ήταν βαθιά η πίστη της ιερότητάς του, ότι δηλαδή θεωρείτο ως «το σύμβολο της αιωνιότητας της ζωής»⁴. Μάλιστα, λέγεται πως το ανώτατο μυστήριο της εποπτείας στην Ελευσίνα ήταν ένα θεοποιημένο στάχυ, που το έδειχναν εν οπωπή⁵. Το στάχυ, ως σύμβολο της γεωργίας, που εξασφάλιζε στους ανθρώπους τη δυνατότητα να ξεφύγουν από τον πρωτόγονο και άγριο βίο, και ως σύμβολο των Μυστηρίων, που ήταν η ελπίδα για τη σωτηρία της ψυχής και την αιώνια ζωή, απέκτησε, ιδιαίτερα για τους κατοίκους του Μεταποντίου, μια διπλή υπόσταση. Έτσι, το στάχυ θεωρήθηκε γρήγορα σύμβολο της πυθαγόρειας φιλοσοφικής και θρησκευτικής διδασκαλίας για την αθανασία της ψυχής. Αν τολμούσαμε να προχωρήσουμε σε περαιτέρω συλλογισμούς, θα λέγαμε πως η επινόηση της έγγλυφης (πρόστυπης) τεχνικής στα νομίσματα της Κάτω Ιταλίας, ίσως τελικά συνιστά το αποτέλεσμα της διάθεσης κάποιου (του Πυθαγόρα;) να «κλείσει» στις δύο όψεις ενός νομίσματος αυτή την πίστη για την αθανασία της ψυχής και τη μετεμψύχωση. Το πέρασμα λοιπόν από τη μια

Αργυρός (AR) στατήρας Μεταποντίου Κάτω Ιταλίας, περί το 340-335 π.Χ.
Βάρος 7,86 γρ.

[Basel 154 var./Gulbenkian 79/Johnston A 1.2/SNG Lockett 420]

(Leu Numismatics, Auction 81)

Εμπροσθότυπος: Κεφαλή της Δήμητρας προς τα αριστερά, φορώντας ενότια και περιδέραιο, και στάχυ από κριθάρι στα περίτεχνα μαζεμένα μαλλιά. Διακρίνεται κύκλος σφαιριδίων.

Οπισθότυπος: Μ-ΕΤΑ. Στάχυ από κριθάρι, με επτά σπόρους σε τρεις στήζους, και φύλλο δεξιά. Κηρυκείο και ΛΥ προς τα αριστερά.

**Αργυρός (AR) διαστατήρας Μεταποντίου Κάτω Ιταλίας, περί το 330 π.Χ.
Βάρος 15,97 γρ.**

[Lloyd 376]

Εμπροσθότυπος: Κεφαλή του Λεύκιππου γενειοφόρου προς τα δεξιά, με κορινθιακό κράνος που φέρει διακόσμηση τέθριππου και ιππόκαμπου στο ύψος του αυτιού. Σύμβολο ημίσεος λέοντος αριστερά στο πεδίο.

Οπισθότυπος: ΜΕΤΑΠΟΝΤΙΟΝ. Στάχυ από κριθάρι, με επτά σπόρους σε τρεις στίχους, και φύλλο αριστερά επάνω στο οποίο ισορροπεί ένα ρόπαλο.

όψη του νομίσματος, όπου το σύμβολο - στάχυ στο Μεταπόντιο - αποτυπώνεται ανάγλυφα («απαρκά» κατά μια έννοια), προς την άλλη όψη, όπου το ίδιο σύμβολο αποτυπώνεται έγγλυφα, ως «αρνητικό» και ως μια ανάμνηση του συμβόλου της κύριας όψης, ενσαρκώνει το δραματικό πέρας του ανθρώπου από την παρούσα θνητή ζωή προς την άλλη, τη μετά θάνατο, ζωή της αφραδίας και της αθανασίας της ψυχής, η οποία περιμένει στον χρόνο την τελεολογική της μετεμύχιση⁶.

Η έγγλυφη τεχνική σε αυτή την κατηγορία νομισμάτων, που ήταν αρκετά δύσκολη και απαιτούσε προσοχή στη σύμπτωση των δύο όψεων, διατηρήθηκε για μια γενιά περίπου και ύστερα εγκαταλείφθηκε για να υιοθετηθεί ένας περισσότερο συνηθισμένος τύπος. Το στάχυ, με τη ριπιδοειδή διάταξη των αγάνων (των βελονωτών αποφύσεων των σταχυών του σιταριού και του κριθαριού) στα αρχαϊκά νομίσματα του Μεταποντίου, συνθέτει με απλότητα ένα εξαιρετικά εντυπωσιακό διακοσμητικό θέμα. Τα άγανα στις μεταγενέστερες κοπές (5ος - 4ος αιώνες π.Χ.) αρχίζουν να αποδίδονται περισσότερο κάθετα. Συχνά στους αρχαϊκούς ασημένιους έγγλυφους στατήρες του Μεταποντίου το στάχυ συνοδεύεται από μια ακρίδα στον εμπροσθότυπο και από ένα δελφίνι στον οπισθότυπο. Τα δύο αυτά πλάσματα ερμηνεύονται συνήθως ως συμβολική αναφορά σε κάποια σωτηρία της πόλης από μια μάλιστα ακριδών με την ενεργητική επέμβαση του θεού Απόλλωνα, που ήταν γνωστός και ως παρνόπιος, δηλαδή ως εξολοθρευτής ακριδών (παρνοψ = ακρίδα) - το δελφίνι στον οπισθότυπο παραπέμπει επίσης στον Απόλλωνα, ως σύμβολο του θεού. Ο Απόλλωνας⁷, ως ο θεός της «καθαρότητας» και προστάτης της αγροτικής παραγωγής, δεχόταν τις επικλήσεις των αγροτών για να προστατεύει τα χωράφια τους από τα τρωκτικά (Απόλλων σμίνθιος) και από τα διάφορα επιβλαβή έντομα (Απόλλων παρνόπιος⁸, ως εξολοθρευτής ακριδών).

Στους αργυρούς στατήρες του Μεταποντίου, που τέθηκαν σε κυκλοφορία κατά τους επόμενους αιώνες (5ος αιώνας και εξής), στη θέση του αρχαϊκού έγγλυφου τύπου συναντάμε κοπές, στις οποίες απεικονίζεται κάποια μορφή (θεού ή ήρωα) στον εμπροσθότυπο και το παραδοσιακό σύμβολο της πόλης, το στάχυ, στον οπισθότυπο [σε αργυρούς οβολούς του τέλους του 5ου αιώνα π.Χ. χαράσσεται το στάχυ στην κύρια όψη και ένα βούκραιο στην άλλη]. Ομορφα κεφάλια θεών, όπως αυτό της Δήμητρας, της Ηρας, της Νίκης, του Δία, του Απόλλωνα, εμφανίζονται στα νομίσματα της πόλης καθ' όλη τη διάρκεια του 4ου αιώνα π.Χ., παρέχοντας έτσι τη δυνατότητα σε κάποιον να παρακολουθήσει την τυπολογική εξέλιξη της νομισματοκοπίας του Μεταποντίου. Εξοχο δείγμα σφραγιδογλυφής αποτελεί ένα κεφάλι της Δήμητρας, που διακρίνεται για την ελκυστική του σεμνότητα, υπογεγραμμένο έργο του χαράκτη Αριστόξενου (σε στατήρα του 400 π.Χ.). Από τα χέρια του ίδιου φαίνεται ότι προήλθε αρκετά αργότερα (περί το 380 π.Χ.) ένα άλλο περισσότερο εξεζητημένο και «πλούσιο» κεφάλι της θεάς, όπου τόσο η απόδοση των μαλλιών όσο και του προσώπου εντάσσουν την κοπή αυτή στο ευρύτερο κλίμα της όψιμης

κλασικής τέχνης. Στον οπισθότυπο το στάχυ συνοδεύεται συχνά από διάφορα σύμβολα, όπως κηρύκειο, ένα μικρό πτηνό να πατά σε ένα φύλλο του σταχυού ή ένα ρόπαλο. Τώρα τα άγανα του σταχυού αποδίδονται περισσότερο κάθετα και κλειστά, αφήνοντας αρκετό ελεύθερο χώρο στο πεδίο, όπου συχνά χαράσσεται η επιγραφή ΜΕΤΑΠΟΝ[ΤΙΟΝ].

Στο δεύτερο ήμισυ του 4ου αιώνα π.Χ. (περί το 330 π.Χ.) και για ένα σύντομο χρονικό διάστημα τέθηκαν σε κυκλοφορία αργυροί και χρυσοί στατήρες με την κεφαλή ενός γενειοφόρου άνδρα, που φορά κορινθιακό κράνος (στον εμπροσθότυπο), και το στάχυ (στον οπισθότυπο). Η ταυτότητα του πολεμιστή αποκαλύπτεται από τις σύγχρονες χρυσές κοπές, στις οποίες διαβάζουμε το όνομα του μυθικού ιδρυτή του Μεταποντίου, Λεύκιππου. Από τις ανεπίγραφες ασημένιες κοπές της σειράς αυτής σώζεται ένας σπάνιος διαστατήρας (15,79 γρ.), όπου στο κράνος του Λεύκιππου έχει χαραχτεί ένα εξαιρετικής τέχνης τέθριππο, οδηγούμενο από Νίκη, και ένας χαριτωμένος ιππόκαμπος στα πλάγια (στο ύψος του αυτιού). Στην πίσω όψη, ένα ρόπαλο ισορροπεί πατώντας σε ένα φύλλο του σταχυού. Οι χρυσοί στατήρες (μικρού βάρους, συνήθως 1/3 του στατήρα = τρίτη = 2,86 γρ.) παρουσιάζουν το ίδιο θέμα κάπως παραλλαγμένο, καθώς αντί για το τέθριππο απεικονίζεται η Σκύλλα και φέρουν την επιγραφή ΛΕΥΚΙΠΠΙΟΣ, ενώ στον οπισθότυπο απεικονίζονται δύο στάχυα. Σε μια άλλη ομάδα της ίδιας σειράς, με χρυσοί στατήρες μικρότερου βάρους (τρύτες = 2,72 γρ. και έκτες = 1,36 γρ.), εμφανίζεται ένα στάχυ στον οπισθότυπο και στον εμπροσθότυπο άλλοτε η κεφαλή της Δήμητρας ή της Ηρας σε κατατομή και άλλοτε η κεφαλή της Νίκης ή της Δήμητρας σε πρόσοψη. Στη Μεγάλη Ελλάδα τα χρυσά νομίσματα κόβονταν μόνο σε περιόδους ανάγκης, κυρίως για να πληρώσουν μισθοφόρους που χρειάζονταν στους πολλούς πολέμους που διεξήγαν εναντίον των ιταλικών φυλών στο εσωτερικό της χώρας. Ετσι και οι κοπές αυτές συχετίζονται με την επέμβαση στην Κάτω Ιταλία του βασιλιά της Ηλείου, Αλέξανδρου, προκειμένου να βοηθήσει τον Τάραντα και το Μεταπόντιο στον αγώνα κατά των επιδρομών ιταλικών φυλών (περί το 334-330 π.Χ.). Ο Αλέξανδρος υπερασπίστηκε τις ελληνικές πόλεις της Μεγάλης Ελλάδας μέχρι τον θάνατό του κατά τη διαμάχη με τους πρώην συμμάχους του Ταράντιους το 331/0 π.Χ., που δεν αντιμετώπισαν τελικά εννοιακά την αύξηση της δύναμής του στην Ιταλία. Η νομισματοκοπία του Μεταποντίου, με αργυρούς στατήρες, θα συνεχιστεί και τον επόμενο αιώνα (3ος αι. π.Χ.), χωρίς ιδιαίτερες τυπολογικές αλλαγές.

ΓΙΑ ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΗ ΜΕΛΕΤΗ:

C.M.Kraay & M.Hirmer: *GREEK COINS*, London 1966.

C.M.Kraay: *ARCHAIC AND CLASSICAL GREEK COINS*, London 1976.

C.T.Seltman: *GREEK COINS*, London 1955.

S.P.Noë: *THE COINAGE OF METAPONTION*, New York 1984.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Μτφ. Π. Θεοδορίδης (εξδ. Κάκτος).

2. Προδορικά αρχαϊκά φύλλα τα οποία είχαν επιβιώσει της δωρικής κατάκτησης, καθώς οι νεφερμένοι Δωριείς αρχικά εγκαταστάθηκαν μόνο στη μεσσηνιακή πεδιάδα του Στενίκλαρου, της πιο εύφορης περιοχής της Μεσσηνίας, που γι' αυτόν τον λόγο, εξάλλου, αποτέλεσε γρήγορα αντικείμενο διεκδίκησης από τους Σπαρτιάτες.

3. Μυθικός ιδρυτής του Μεταποντίου, βλ. Στράβων, *Γεωγραφικά*, ΣΤ', Ι, κεφ. 15.

4. M.P.Nilsson, *Ελληνική Λαϊκή Θρησκεία*, ελλ.ν. μετάφ. Ι.Θ.Κακριδής, εκδ. Εστία, σελ. 52.

5. Ιππολύτου, *Κατά πασών αιρέσεων έλεγχος*, 5, 8, 39.

6. Το Μεταπόντιο ήταν πρόσφορο περιβάλλον για τη διάδοση τέτοιων δοξασίων, όπως αποδεικνύει η ιστορία του Αριστέα που διηγείται ο Ηρόδοτος [IV, κεφ. 15].

7. Τη λατρεία του Απόλλωνα στο Μεταπόντιο αναφέρει και ο Ηρόδοτος [IV, κεφ. 15].

8. Στο Μεταπόντιο υπάρχουν τα λείψανα ενός αρχαϊκού ναού αφιερωμένου στον Λύκειο Απόλλωνα.

9. Στην Ακρόπολη των Αθηνών υπήρχε χάλκινο άγαλμα του Απόλλωνα παρνόπιου, έργο του Φειδία, σε ανάμνηση της σωτηρίας της πόλης από τη μάλιστα των ακριδών, βλ. Πανσανίας, *Ελλάδος Περιήγησις*, Αττικά [κεφ. 24, 8] και σημ. 3 (σελ. 345), Ν. Παπακατής, *Εκδοτική Αθηνών*.

Δημήτριος Ν. Γαρουφαλής

Αρχαιολόγος

Δ/ντής Σύνταξης